

MACHİAVELLİ ve KOÇİ BEY’DE SİYASET, ADALET ve ERDEM

Hüseyin BAL

Özet

Bu makalede siyasetin dayandığı değerlerden “adalet” ve “erdem” iki farklı kültüre ait metinler aracılığı ile anlamaya çalışılmıştır. Söz konusu metinlerden biri İtalyan siyasetçi, düşünür Machiavelli ‘nin “Hükümdar”ı, diğeri Osmanlı’nın iç sorunlarının yoğun yaşandığı dönemde Sultan IV. Murat’ın danışmanı olan Koçi Bey’in yazdığı Raporlardır. Her iki yazarın metinlerinde belirlenen sorunlar, sunulan öneriler ve kullandıkları üslup da incelenmiştir.

İnceleme sonunda görülmüştür ki, Batı kültürü ile Doğu kültürü siyasette farklı değerlere referans vermektedir. Batı kültürü varoluş süreci içinde insanı günahkâr bir varlık olarak algıladığı için, insanın kötülüğünü öne çıkarmış ve ona düşmanca davranmayı mümkün kılan, amaçlara ulaşmak için araçların meşruluğunu önemsemeyen bir anlayışı geliştirmiştir. Buna karşılık Doğu kültürü –bizim inceleme alanımız olan Osmanlı- din ve devlete hizmeti esas alan, adalet ve ahlaki değerler karşısında daha hassas, kötü insanların farkında olarak iyilerin, mağdurların korunmasını amaçlayan bir anlayışa sahiptir.

Anahtar kelimeler: Siyaset, devlet, din, adalet, erdem.

Politics, Justice and Virtue: A Comparative Study of *The Prince* and *The Koçi Bey Pamphlet*

Abstract

In this article, "justice" and "virtue", two of the values the politics depend on, are examined through specific texts that root in two different cultures. One belongs to the Italian politician and philosopher Machiavelli, “The Prince”; the other is the Koçi Bey Risalesi [*The Koçi Bey Pamphlet*] - the reports written during the intense inner problems of Ottomans, by the consultants of Sultan Murat IV. The specified problems, proposed suggestions and the style of wording are also examined in the texts of both authors.

As a result, it is concluded that Western and Eastern cultures refer to different values in politics. Western culture, which, to a certain extent, perceives the human being as ‘evil’, has a perspective that makes a hostile attitude to human beings possible; an attitude that does not bother the legitimacy of the means in achieving the end. On the other hand, the Eastern culture -the Ottoman in our case- again to some extent , has a perspective that takes the state and religion as fundamental and which is more sensitive in the application of justice and ethical norms, aims at protecting the ‘victim’ against the ‘evil’.

Key words: Politics, state, religion, justice, virtue

Giriş

Bu çalışmada tarihsel olarak birbirine yakın dönemlerde yazılmış olan Machiavelli'nin Hükümdar adlı eseri (1513) ile Koçi Bey'in Risalesi (1631) incelenmiş ve karşılaştırılmıştır. Koçi Bey önce Sultan Murat'a sonra kardeşi Sultan İbrahim'e raporlar sunmuştur. Sultan Murat'a sunulan rapor diğer rapora göre daha kapsamlı olduğu için çalışmada esas olarak bu rapor -karşılaştırma metni olarak- kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı siyasetin dayandığı değerleri farklı kültürlere ait iki önemli şahsiyetin yazdıkları metinlerden hareketle belirlemektir. Öncelikle metinlerde aradığımız değerler; ahlak, din ve daha çok da hukukun öne çıkardığı *adalet* ile ahlakın merkezinde olan *erdem*dir. Değerleri ortaya çıkartırken yazarların ele aldıkları sorunlar ve çözüm önerilerini ve bunları söyleyiş biçimlerini de belirlemeye çalıştık.

Çalışmanın temel soruları veya problemleri şöyle ifade edilebilir: Batı kültürü ve Doğu kültürü kaynaklı metinlerde siyaset hangi değerlere referans vermektedir? Hangi değerler yüceltilmekte, hangileri önemsiz kılınmaktadır? Bu değerlerin farklılaşması ile kültürel yapılanma arasında bir ilişki var mıdır?

Bunun yanında her iki şahsiyetin hükümdarlara sundukları metinlerde hangi sorunlar öne çıkmaktadır? Bu sorunlara ilişkin hangi öneriler gündeme gelmektedir?

Kavramlar

Siyaset

Siyaset en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Heywood, 2006: 2). Başkaca söylenirse siyaset, “ülke, devlet, insan yönetimidir” (Dâver, 1976: 5).

Siyasetin ne olduğuna ilişkin farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Ancak incelediğimiz iki metinde de siyaset daha çok “hükümet etme sanatı”, “iktidar ve kaynaklarının dağıtımı” olarak ön plana çıkmaktadır. Böyle olunca biz de siyasetten bunları kastedeceğiz ve geriye kalan ve kamusal alan ve özel alanı betimleyen “kamusal işler olarak siyaset” ile “uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset” burada söz konusu olmayacaktır.

Devlet

Belirli bir sınır dahilinde egemen bir hükümet yetkisi tesis eden ve bir dizi daimi kurum aracılığıyla otorite uygulayan bir siyasi birliktir (Heywood, 2006: 126);

Metinlerde geçen devletler yapısal ve büyüklük olarak birbirinden farklıdır. Hükümdar'daki devlet bir kent-devleti olup bir aile tarafından yönetilmekte olan Floransa devleti iken, Koçi Bey'in raporundaki devlet sınırları Avrupa'dan Afrika'ya uzanan büyük bir imparatorluk olan Osmanlı devletidir.

Din

Din sosyolojik manada toplumsal bir olgu ve bir kurumdur. Din bireyde ortaya çıkmadığı gibi bireysel olarak da yaşanmaz, o her zaman bir topluluğa, inanç sistemine ve ibadet şekillerine sahiptir. Metinlerde geçen Hıristiyanlık ve İslam, her ikisi de kitaplı dinlerden olup, o tarihlerde de bir hasımmış gibi karşı karşıya getirilmişlerdi.

Adalet

Doğal hukukçulara göre adalet en üstün değerlerden biridir ve Tanrı'dan sonra gelen "salt iyidir". Aşkın nitelikte olan adalet düzenleyici bir idedir. Adalet esas olarak herkese hak ettiğini vermektir, yani eşitlikle ilgilidir. Sonuç olarak adalet ahlak, din ve hukuk alanlarının ortak kavramıdır. Yazarların hükümdarlara sundukları metinlerde adalet anlayışı merkezi bir rol oynamaktadır.

Erdem

Fazilet terimi ile de ifade edilen erdem zaman içinde iyilik yapma alışkanlığı, doğru olma, bilgelik, mertlik, kendini bilme, Tanrının buyruğuna uygun davranma, kamunun çıkarını kendi çıkarından üstün tutma, kendini aşma vb. anlamlara gelmektedir. Şüphesiz ki zaman içinde farklı toplumlarda bazı anlamları daha fazla öne çıkmıştır. Metinlerde erdem kavramı çok kullanılmamış olmasına rağmen doğru olma, hak yememe, adaletli davranma, sözünde durma, iyilik yapma vb. yüksek ahlaki davranışlar ifade edilmiştir ki, bunları erdem kavramı altında toplayabiliriz.

Yazarların Yaşadığı Dönemlerin Özelliği Floransa Cumhuriyeti

XV. yüzyılda İtalya'da beş büyük kent-devleti bulunuyordu; Floransa, Milano, Napoli, Roma, Venedik. Machiavelli'nin devlet idaresinde görevde olduğu sırada Fransa, Floransa Cumhuriyeti'ni destekliyordu. Ancak bu cumhuriyet Papalığın desteğini alan Medici ailesi iktidarı ele geçince mutlakıyetçi bir rejime dönüştü (1512).

İtalya’da Rönesans doğmak üzereydi. Yeni gelişmeye başlayan burjuvazi henüz eski soyluların egemenliği altındaydı. Halkın bir etkinliği yoktu, buna karşılık Medici ailesinin çok büyük ekonomik ve siyasal gücü vardı (Hükümdar, 1994: 9). Aslında Rönesans’ın merkezi Floransa idi ve zirvesinde Leonardo da Vinci (1452-1519) bulunuyordu. Siyaset alanında da Machiavelli kendisini gösteriyordu.

Osmanlı Devleti

Koçi Bey’in yaşadığı Sultan IV. Murat (1623-1640) ile Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde Osmanlı İmparatorluğunun sınırları Orta Avrupa’dan Habeşistan’a, İran’dan Fas’a kadar uzanmaktadır. İmparatorluğun bu haşmetli görünümünün arkasında içerde huzursuzluklar, isyanlar yaşanmakta, devlet idaresinde, kurumlarda yozlaşmalar artmaktadır.

Koçi Bey Osmanlı devletinin çürümesini Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar götürür. Bunu da Sultan IV. Murat’a sunduğu risâlelerde anlatır. “Sultan Süleyman Han Gaziye gelinceye kadar bizzat, adalete kavuşmuş olan divân-ı hümayunda hazır olup, memleket ve millet, bütün halk, hazine, para ve diğer büyük işler ile tam mânâsıyla meşgul olurlar idi” (Koçi Bey Risâlesi, 1997: 5)

Sultanlardan başlayan bozulma onların çevresinde olanlara kadar genişler;

“Nedimler ve yakınlar, Sultan Murat Han’ın saltanatının ilk zamanlarına gelinceye kadar gün görmüş, işten anlar, fikir sahibi, iyilik düşünen akıllı kimselerdi” (Koçi Bey Risâlesi, 1997: 5) (Burada sözü edilen sultan, III. Murat’tır (1574-1595).)

Siyasi otoritenin yetersizliği, bilgiden, görgüden, bilimden uzaklaşması devlet kurumlarında da bozulmaları hızlandırır. Osmanlı devlet yapısı dört teşkilat üzerinde inşa edilmiştir. Bu teşkilatlarda etkin olan zümreler şunlardır; 1. Seyfiyye (askerler), 2. İlimiyye (eğitmciler, din adamları), 3. Kalemîyye (bürokratlar), 4. Mülkiye (devlet içi yönetimde görev alanlar). Özellikle iki teşkilattaki bozulma etkili olur; bunlardan biri Yeniçeri ordusu, diğeri ilmiye teşkilatıdır. Koçi Bey’in ifadesine göre, Yeniçeri ordusu para ve iktidar hırsıyla siyasi otoriteye zamana zaman başkaldırmakta, böylece devlet gücü zaafa uğramaktadır. Diğer yandan vasıfsız insanlar müderris, kadı olabilmektedir. Bu şartlar içinde tahta çıkan Sultan IV. Murad henüz on iki yaşındadır. Devlet teşkilatını ve yönetimini bilmeyen Sultan ancak iktidara gelişinden 8 yıl sonra 1631 yılında Koçi Bey’in “ıslâhat lâhiyaları” ile bugünkü manada reform paketleriyle karşılaşır.

Değerlendirme

Machiavelli eserini yazdığı dönemde İtalya'da yükseliş dönemidir ve Rönesans şartları oluşmaya başlamaktadır. Koçi Bey'in raporlarını yazdığı dönemde ise Osmanlı gerileme dönemine girmektedir.

Yazarların Kimlikleri

Machiavelli

Machiavelli (1469-1527) İtalya'da Floransa'da doğdu. Bir kent-devleti olan Floransa Cumhuriyeti'nde resmi görevler üstlendi (1498). Ulusal milis örgütünü oluşturdu. Fransa ve Almanya'ya görevli olarak gitti. Medici ailesinin yönetime gelmesiyle siyasal hayattan çekilmek zorunda kaldı. Başlangıçta suçlamalar altında kaldı, baskı gördü ve bir çiftliğe sürgün hayatına gönderildi. Hükümdar'ı burada yazdı (1513). Yazdıklarından dolayı övgüler de aldı, eleştiriler de. "Makyavelist" sıfatı onun ardından daha çok "hilekâr" ve "ikiyüzlülük" anlamlarında kullanıldı.

Koçi Bey

Koçi Bey XVII. Yüzyılda yaşamış, bir Arnavut devşirmesi olarak Osmanlı sarayına girmeyi başarmıştır. "Koçi"nin onun adı değil lakabı olduğu düşünülmekte ve asıl adının Mustafa olduğu sanılmaktadır. Koçi Bey, Sultan Ahmet devrinde ve IV. Murat devrinde Enderun'da çeşitli hizmetlerde bulunmuş, bilhassa IV. Murat zamanında Hasodaya alınmış, padişahın güvenini kazanarak sır dostu olmuştur. Koçi Bey IV. Murat'ın "musâhibi" olarak Bağdat seferine katılmış, Sultan'ın vefatından sonra kardeşi Sultan İbrahim'in de sır dostu olmuştur. Emekliye ayrıldıktan sonra bugünkü Arnavutluk sınırları içinde kalan Görice şehrinin Plamet köyüne gitmiş ve orada vefat etmiştir (Bknz. *Koçi Bey Risalesi*, Z. Danışman tarafından yazılan önsöz).

Koçi Bey'in Risâleleri (raporları) okunduğu zaman iyi eğitim almış, devlet yapısını ve işleyişini bilen bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Bunun yanında her iki Sultan'a özellikle de Sultan İbrahim'e çok ayrıntılı bilgiler vermekten çekinmediği ve Sultan'ların öfkesinden korkmadığı anlaşılmaktadır.

Eserlerin Özellikleri ve İçerikleri

Hükümdar (Il Principe)

Machiavelli, sürgün hayatının ilk yıllarında eserini yazdı (1513) ve iktidarın yeni sahibine (Lorenzo di Medici) adadı. Machiavelli bu eserde önceki cumhuriyetçi duygularına taban tabana zıt olarak hanedana övgüler dizdi. Hatta

siyasi döneğliğinin cumhuriyetçi aleyhtarı rejimde bir görevle ödüllendirileceğini umdu, ancak bu beklentisi boşa çıktı (Ebenstein, 1996: 136).

Hükümdar adlı eser sunuş bölümü ile birlikte 27 bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin konuları şöyledir; Hükümdarlık çeşitleri ve kazanma yolları, işgal ve devletleri yönetme şekli, hükümdar ve yeni hükümdarlıklar kazanma şekilleri, sivil hükümdarlık, hükümdarlık türleri, milislerin çeşitleri ve paralı askerler, hükümdarın görevleri Hükümdarların özellikleri ve olması gereken tutumları, dünya işleri ve talihin etkisi vb.

Kitapta ekler bölümünde Machiavelli'nin bir mektubu ve "Hıristiyan Dinin Eleştirisi" başlığını taşıyan bir yazısı bulunmaktadır.

Koçi Bey Risâlesi (Raporu)

Koçi Bey Risalesi başlığı altında toplanan risaleler hem Sultan IV. Murat'a hem de ondan sonra tahta çıkan Sultan İbrahim'e sunulmuş metinlerdir. Koçi Bey ilk risâlesini Sultan IV. Murat'a sunar (H.1041, M.1631'de). IV.Murat (1616-1648) Farsça, Arapça, Osmanlıca bilmektedir. Belki bu nedenle Risâle ağır bir Osmanlıca ile yazılmıştır. Sultan İbrahim'e sunulan metinler daha sade, anlaşılır niteliktedir. (Sultan İbrahim (1616-1648) Ağabeyi IV.Murat'ın ölümü üzerine 24 yaşında Osmanlı tahtına çıkmıştır. Şehzadelğinde çok sıkı bir saray hayatı yaşamış, kardeşleri öldürüldüğünden korku içinde büyümüştür.)

IV. Murat'a sunulan risâleler sadece devlet teşkilatında, kurumlarda yaşanan sorunları açıklamakla kalmıyor bunlara çözüm önerileri de getiriyordu. Bu metinlerin Sultan'ın reform çalışmalarında belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Sultan İbrahim'e sunulan metinler ise tamamen öğretici niteliktedir; devlet teşkilatını tanıtmaya, vezir ve diğer görevlilere nasıl hitap edeceği, kimlere nasıl davranacağını belirten yol gösterici bilgiler vermektedir.

Koçi Bey Risalesinin birçok nüshası bulunmaktadır. İstanbul kütüphanelerinde el yazması ve basılı en az 7 nüshası bilinmektedir. Eski harflerle yazılmış basımlardan birinin tarihi 1887'dir. Yurt dışında yapılmış çevirileri dikkat çekicidir. Fransızca'ya (1725), Almanca'ya, Rusça'ya (1873), Macarca'ya (1896) çevrilmiştir (Bknz. *Koçi Bey Risalesi*, Z. Danışman tarafından yazılan önsöz).

Sultan Murat'a sunulan risâle sunuş yazısı ile birlikte 22 metinden oluşmaktadır. Bunların bir kısmı durum tespiti bir kısmı önerileri kapsamaktadır. Başlıklara göre şu konular işlenmiştir; Padişahlar ve yakınlarında görülen yozlaşma, tımar ve zeâmet erbabının değişen tutumları, vezirlerin tutumlarındaki değişiklikler, yeniçeri taifesindeki ilk bozulma, reaya fukarasının

durumu, İslâm ülkelerinde çıkan fitne ve fesadın ne olduğu, askerinin durumu, vükelâ ve divan ehlinin düzeltilmesi, rüşvetin kaldırılması vb.

Sultan İbrahim'e verilen risale 17 metinden oluşmaktadır. Burada saray adabı, devlet teşkilatı, sefer hazırlıkları, sultanın davranış ve konuşma tarzı vb. konularda bilgilendirici açıklamalar vardır. Bu metinlerde bir hocanın erken sorumluluk yüklenmiş olan öğrencisini yetiştirme gayreti vardır.

Değerlendirme

Machiavelli'nin eserinin bütünlük içinde bir defada yazıldığı anlaşılıyor. Koçi Bey ilk Raporunu Sultan IV. Murat'a vermiştir. Yazarının ifadelerinden anlaşıldığı gibi, bu rapor bir defa yazılmış ve sunulmuştur. Ancak Sultan İbrahim'e verilen raporun ihtiyaca ve Sultan'ın talebine bağlı olarak zaman zaman sunulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi daha çok sorunlar ve çözüm yollarıyla ilgilidir, ikincisi devlet teşkilatını tanıtmaya ve Sultanın nelere dikkat etmesi gerektiğine dairdir.

Eserler Hakkındaki Görüşler

Hükümdar

Hegel:

“Machiavelli'nin amacı, yani İtalya'nın devlet düzeyine yükseltilmesi,yazarın kitabında despotluğun haklı çıkarılmasından ve ihtiraslı bir despot için yaldızlı bir aynadan başka bir şey göremeyen kör kişiler tarafından henüz kavranamamıştır...Geriye daha uyanık okur kitlesi kalıyor. Machiavelli'nin eserinin dahiyane olduğu onların gözünden kaçamazdı. Ama onlar da Machiavelli'nin ilkelerini kabul edemeyecek kadar ahlaklıydılar”

Gramsci:

“Machiavelli'nin üslubu , Ortaçağ ve hümanizma döneminde görülen, belirli bir sistem biçimi içinde bilimsel yazılar yazan bir yazarın üslubu değildir. Tam tersine, bu üslup bir eylem adamının üslubudur; insanı eyleme geçirmek isteyen birinin üslubudur. ..Croce'nin görüşü soyut çerçevede doğrudur: Ona göre, Makyavelizm, bilimsel niteliği dolayısıyla gericilerin işine yaradığı kadar, demokratların da işine yarar... Machiavelli'nin kendisi yazdığı şeylerin gerçek hayatta uygulanır şeyler olduğunu ve tarihteki en büyük kişiler tarafından her zaman uygulanmış olduğunu belirtir...” (Hükümdar:1994: 139, 141).

Koçi Bey Risâlesi

Risâlenin 1887 tarihli eski harflerle basılmış nüshasında risâle hakkında değerlendirmeler bulunmaktadır;

Şâni-Zâde Tarihi:

“Göriceli Koçi Bey, Dördüncü Sultan Murad hazretlerine, yeri cennet olsun, mezâyâ-ı ademi intizamı, babaca bir edâ ile çekinmeden inhâ etmiştir ki, elhak ne üstün denmeğe lâyıktır”.

Şinâsi:

“Doğrusu Koçi Bey, devletinde büyük memur olmadığı halde gösterdiği hamiyet ebediyete kadar hayr ile anılmasını gerektirir”

Ahmed Vefik Paşa:

“Merhum Göriceli Koçi Bey demekle tanınmış ve Bağdad fâtihi Sultan Murad’a has mahrem olup devlet tedbiri ve saltanat işlerine dâir risâleyi, telhisler şeklinde yazıp, Allah’ın bağışlamasına mahzar olan Pâdişâh’a takdim etmiştir. Eski kanunların diriltilmesine sebep olan çok güzel eserleri görülmüştür...” (Bkz.*Koçi Bey Risalesi*, Z.Danışman tarafından yazılan önsöz).

Hükümdar’a Hitap Biçimi

Hükümdar

Machiavelli, sadece eserin krala sunuş yazısında dört kez “Yüce Efendimiz...” ifadesini kullanır.

Koçi Bey Risâlesi

IV. Murad hakkında:

“Saâdetli ve şevketlû, dine destek olan pâdişah hazretlerinin tamamen uyanık ve nurlu vicdanlarına gizli değildir ki...” (s. 5).

“Ülkeler fetheden saâdetli ve şevketlû pâdişah hazretlerinin parlak gönül aynalarına gizli olmaya ki...” (s.9)

“ Saâdetli ve şevketlû dünya kadar vakarı olan padişah hazretlerine gizli değildir ki...” (s.13).

“Saâdetli ve şevketlû Arslan saldırıslı hâkan hazretlerinin büyüklük dolu mübarek kalplerine gizli değildir ki...” (s.16).

“Saâdetli ve şevketlû , melek huylu pâdişah hazretlerinin çok cömert olan kusursuz tabiatlerine gizli değildir ki...” (s.19).

“Saâdetli ve şevketlû, geniş ülkeler sahibi hâkan hazretlerinin güneş gibi parlayan vicdanlarına gizli değil ki...”(s.27).

“Saâdetli, devletlû İskender haşmetlû hâkan hazretlerinin parlak ve nurlu kalplerine gizli olmaya ki..” (s.33).

“Saâdetli ve şevketlû, cem mertebeli pâdişah hazretlerinin feyizli mübarek hatırlarına gizli olmaya ki...” (s.39).

“Saâdetli ve Allah'ın gölgesi pâdişah hazretlerinin nurlu gönülleri ki, ilahî ilhâmın cihânı seyreden aynasıdır, gizli olmaya ki..” (s.50).

Bunların dışında 13 farklı hitap şekli daha var, ancak bunlarla yetinelim. Burada her hitap için birbirinden farklı üstün özelliklerin seçilmesi ve bir cümlede hem dış özellikleri (ülkeler fetheden, Arslan saldırışlı vb.) hem de iç özellikleri (dünya kadar vakarlı olan, feyizli, mübarek hatırlı vb.) bu kadar ince düşünerek yazması ve hepsini “Saâdetli ve Şevketlû “ ortak paydasında ifade etmesi, Koçi Bey'in hitabet sanatındaki düzeyini göstermektedir.

Bunun yanında “gizli olmaya ki...” diyerek aslında söyleyeceklerinin Sultan tarafından da bilindiğini veya bilinebileceğini belirterek gönül almayı unutmamaktadır. Bir danışman olarak Koçi Bey'in dikkatli, edep erkân bilen birisi olduğu anlaşılıyor.

Koçi Bey'in ruh sağlığı yerinde olmayan ve eğitimi sınırlı olan Sultan İbrahim için daha sade ve dua niteliğinde hitaplarda bulunur. Bunların ortak noktası “mübarek vücutlarının hatalardan korunması” şeklindeki ifadedir.

“Allahu taâlâ, fukarâya merhametli padişahımın mübarek vücutlarını hatalardan koruya”(s.65).

“Cenab-ı hak, kerametlû, devletlû padişahımın mübarek vücutlarını hatalardan koruyup, saltanat tahtında ömürlü eyleye” (s.67).

Bazen hitap daha da sadeleşir;

“Benim devletlû hünkârım..” (s.75).

“Saâdetlû pâdişahım...” (s.87).

Değerlendirme

Koçi Bey'in hitabındaki ifade zenginliği ve çeşitliliği çok yüksek düzeyde görünüyor. Buna karşılık Machiavelli tek tip ve sade bir hitap şeklini tercih etmiştir. Şüphesiz ki bu, kişilerin özelliklerinin yanında onların içinde buldukları kültürlerin yapısıyla da ilgilidir. Bunun yanında Machiavelli

sürgünde bir siyasetçi olarak eserini yazmış, Koçi Bey ise raporunu iktidarın yanında sözü dikkate alınan bir şahsiyet olarak yazmış.

Koçi Bey “*İskender haşmetlü*”(s.33) ifadesiyle Roma imparatoru Büyük İskender’e göndermede bulunur. Bunu bir-iki yerde daha tekrarlar; “*İskender* gibi İslâm’ın kılıcı Kaf’tan kafa ulaşır” vb.(s.57).

Machiavelli de birçok kez Asya içlerine kadar ulaşmış olan İskender’i örnek verir (Bknz. s.30-31). Her iki yazarda da gücü, büyüklüğü, kahramanlığı yücelten tarihsel aktörlere yönelik ilginin ortak olduğu görülmektedir.

Eserlerin Yazılma Gerekçesi

Hükümdar

Machiavelli Hükümdar adlı eseri, kendisini sürgüne gönderen hükümdara bağlılığını bildirmek ve çektiği sıkıntılardan kurtulma umuduyla yazdığını ifade etmektedir.

“...Ben de *yüce Efendimize* olan bağlılığımı tanıklık edecek bazı şeylerle kendimi tanıtmak istedim...Uzun süre düşündüm ve büyük özen göstererek bu bilgileri küçük bir kitap haline getirdim. *Yüce Efendimize* bunu sunuyorum...”

Yüce Efendimiz, bu küçük armağanı kendilerine hangi iyi duygularla sunduysa dilerim ki aynı iyi duygularla karşılar. Dikkatle okuyup incelerse, talihlerinin ve diğer niteliklerin kendilerine vaat ettiği yüksekliğe ulaşmalarını ne kadar istediğini anlayacaklardır. Ve eğer *yüce Efendimiz* bu yükseklikten ara sıra aşağılara bakarlarsa kaderimin sürekli ve büyük eziyetini ne kadar haksız olarak çektiğimi göreceklerdir”(s.13-14).

Koçi Bey Risâlesi

Koçi Bey raporunu Osmanlı hanedanının iyiliği ve bozulan devlet teşkilatının ve yönetme tarzının yeniden eski parlak günlerine dönebilmesi için yazdığını ifade etmektedir.

“Bir zerre olan bu fakir kulunuz da uzun lâyhâyı, devletin sığınağı pâdişah eşiğine arz etmekle acele ettim ki, âlemin bozukluğu ve insanların ahvalinin değişmesi sebebinin ne olduğu ve Allah’ın inayeti ile ne surette düzeleceği kısaca pâdişahımızın malûmu olup, gittikçe şâhane ve güzel eserler meydana gele...” (s.3).

Raporun ileriki sayfalarında sorunları açıklarken bütün bunları niçin yazdığını duygusal bir şekilde açıklar;

“Nasıl söylemeyeyim ki, bunca yıldır seferler olur, nice millet hazinesi ziyana uğrar ve telef olur. Reâya ve berâya ayaklar altında kalır, İslâm askeri zayıf ve kudretsiz kalıp yine bir iş görülmez. Ve bir iş tamam ermez, olan gafletleri görüp, ciğerim kan ağlamıştır” (s.52).

Olup-biten karşısında “ciğeri kan ağlayan” ve bu nedenle sorunları ve çözüm önerileri Sultana cesaretle aktaran bu şahsiyet, devlet varlığının yağmalanması karşısında üzüntü içindedir.

Değerlendirme

Koçibey raporunu güç kaybeden bir imparatorluğun yozlaşmaya başlayan siyasetini düzeltmek için hazırlarken, Machiavelli siyasal bilgi ve tecrübesini af edilebilmek, belki tekrar siyasal hayatın bir aktörü olabilmek için yazmaktadır. İki farklı kalkış noktası; kamusal yarar ve bireysel çıkar.

Devlet, Ülke Sorunları

Hükümdar

Machiavelli'nin eseri aslında doğrudan devletin sorunlarının ne olduğu ve bunlara ilişkin önerileri kapsamaz. Eser daha çok egemen olan hükümdarın izleyeceği yöntemler hakkındadır ve geçmişte yaşanan olayları da dikkate alarak ders verme üslubuyla yazılmış didaktik niteliktedir. Bu nedenle eserin taranması sonucu bulabildiğimiz Machiavelli'nin belirlediği sorunlar ve öneriler şöyledir;

“Devletlerin tümü ya cumhuriyet ya da hükümdarlık olarak ortaya çıkarlar... Hükümdarlıklar ya soydan geçmedirler ya da yenidirler... Derim ki, soydan geçme devletlerin elde tutulmasındaki güçlük, yeni devletlerin elde tutulmasındaki güçlüklerden daha azdır... Soydan gelme bir hükümdarın halkını ezmeye pek fazla ihtiyacı yoktur. Bu nedenle daha fazla sevilir..” (s.16).

İktidarda Medici ailesi ve onu temsil eden bir hükümdar olduğuna göre bunlar dolaylı da olsa hükümdara bir övgüdür. Aynı zamanda “halkınızı ezmeyiniz, çünkü buna ihtiyacınız yok” şeklinde kibarca bir hatırlatmadır.

Machiavelli işgal stratejileri geliştirir, karşılaşılabilecek sorunları açıklar;

“Silah gücünüz ne olursa olsun, bir ülkeyi ele geçirmek için o ülke halkının sizden yana olmasına ihtiyaç vardır... Bir ayaklanmadan sonra ikinci kez ele geçirilen ülkenin kaybedilmesi daha güçtür... Daha önce bağımsız yaşama gelenekleri de yoksa işgal edilen devletlerin elde tutulması çok kolaydır. Eski hükümdarın soyunu ortadan kaldırmak yeter. Eski yaşama

koşulları korunur ve gelenekler de aynı kalırsa insanlar rahatça yaşayacaklardır”(s. 18-19).

Farklı kültürlerde olan ülkelerin işgalinde sorunlar vardır. Burada Türklerin yaptıklarını örnek verir;

“Ancak işgal edilen ülkelerin dil, gelenek ve örgütlenme biçimleri farklı olursa güçlükler çıkmaya başlar. Buralarda tutunmak için büyük bir şansa ve yönetim hünerine sahip olmak gerekir.

İyi ve etkin çarelerden biri de işgal edenlerin gidip o bölgeye yerleşmeleridir. Bu daha güvenilirdir ve sürekli bir egemenlik sağlar. **Türkler** böyle yaptılar. Yunanistan’a yerleşmeseydiler, bütün önlemlere rağmen orada tutunamazlardı” (s.20).

Machiavelli işgal edilme kolaylığı ve zorluğu bakımından Türk hükümdarlığı ile Fransa’yı karşılaştırır;

“**Türk hükümdarlığı** tek bir padişah tarafından yönetilir. Diğerleri kapıkullarıdır. Padişah valileri istediği zaman istediği biçimde değiştirebilir. Fransa kralı ise kalabalık bir soylular sınıfı ile kuşatılmıştır. Bu soyluların kendilerine bağlı uyrukları ve ayrıcalıklı durumları vardır. Kral onların bu ayrıcalıklarını-kendini tehlikeye atmadan-alamaz.

Bu iki çeşit yönetim biçimi incelenirse, **Türk hükümdarlığının** ele geçirilmesinin çok güç, fakat bir kez ele geçirilirse onu elde tutmanın ise çok kolay olduğu görülür. Buna karşılık, Fransa Krallığı’nı ele geçirmek kolay, fakat onu elde tutmak çok güçtür.” (s.29).

Machiavelli kendisi göremedi ama onun torunları Kurtuluş savaşı sırasında gördüler ki Türkiye’yi işgal etmek mümkündür ancak orada işgal kuvveti olarak yaşamak mümkün değildir.

Machiavelli, Türk hükümdarlığının ele geçirilmesinin güçlüklerini belirtir. Bu konuda epey çalışmış görünmektedir;

“Türk hükümdarlığını ele geçirmedeki güçlük şuradan doğar. Saldırmak isteyen devleti bu ülkeden çağırarak beyler olmadığı gibi, halkın ayaklanması da umut edilemez. Çünkü herkes padişahın kulu olduğu için onları baştan çıkarmak güçtür... **Osmanlı devletine** kim saldırırsa onu birlik içinde bulacağını hesaplama gerekir... Fakat bir kez yenik düşüp ordusu bozguna uğrayacak olursa, hükümdar soyundan gelenlerin dışında kimseden korkmaya gerek kalmaz. Onlar da yok edilirse, diğerlerinin halkın katında saygınlıkları olmadığı için artık çekinecek hiçbir kimse kalmaz.”(s.29-30).

Machiavelli kendi yasaları ile özgür yaşama geleneği olan ülkeleri işgalden sonra elde tutmanın yollarını da incelemiştir. Ona göre bunun için üç yol vardır:

“Birinci yol onları yıkmaktır. İkincisi o devletin ülkesine gidip bizzat yerleşmektir. Üçüncü yol da işgal edilen devleti kendi yasaları ile bırakmaktır. Fakat son durumda bu devleti haraca bağlamak, burada kendine bağlı bir yönetim kadrosu oluşturmak gerekir.”(s.32).

Bütün emperyal devletler bugün de bu sonuncu yolu daha rasyonel bir strateji olarak düşünmektedirler.

Machiavelli hiçbir yeteneğe ve talihe sahip olmadan hükümdar olanların ya kötülük ve cinayetle ya da yurttaşların yardımı ile hükümdar olabileceğini belirtir. Kötülüklerin planlanarak toplu yapılmasını, iyiliklerin ise sınırlı olmasını ve zamana yayılmasını önerir.

“Bir ülkeyi ele geçiren kişi, uygulamak zorunda olduğu sert yöntemleri her gün tekrarlamamak için bunları tasarlamalı ve bir anda hepsini uygulamalıdır. Kötülükler tekrarlanmayınca halk güvenlik kazanır ve hükümdara bağlanır... Yapılacak bütün kötülüklerin bir anda yapılması gerekir. Böylece daha kısa zamanda duyulacağı için daha az acı verir. Buna karşılık iyilikler azar azar yapılmalıdır. Böylece tadına daha iyi varılır.” (s.51).

Machiavelli, güçlü bir hükümdarlık için halkın zayıf ve bağımlı olması gerektiğini söyler;

“Akıllı hükümdar, yurttaşlarını her zaman ve her durumda kendisine muhtaç bırakmalıdır. Onların sürekli olarak bağlılığını sağlayacak tek yol budur.”(s.55).

Hükümdarların güçlü olmaları için paralı askerlere ve başka ülkelerin yardımcı askerlerine dayanmadan sadece kendi askerine “ulusal ordusuna” ihtiyaç olduğunu söylüyor (s.73). Bu şüphesiz ki herkesin kabul edebileceği doğru bir fikirdir.

Hükümdarın savaştan ve ordunun disiplinini sağlamaktan başka bir düşünceye sahip olmaması gerektiğine dikkat çekerek, askerlik yerine eğlenceyi seven hükümdarların devletlerini kaybettiklerini belirtir (s.74).

Güvenlik sorunlarının yüksek olduğu bir dünyada ordu disiplini ve başkomutan konumundaki yöneticinin sorumlulukları açıktır. Machiavelli'nin işaret ettiği sorunu aslında Koçi Bey de kendi hükümdarına söylemeyi ihmal etmemişti.

Koçi Bey Risâlesi

Koçi Bey 22 ayrı metinden oluşan raporunda devlet teşkilatı ve devlete bağlı kurumlardaki çözülmeye, yozlaşmaya dair açıklamalar yapar. Bunları önem sırasına göre düzenleyebiliriz;

I. Koçi Bey yozlaşmanın kaynağı olarak sarayı gösterir. Osmanlı'nın en güçlü olduğu dönemde, *Kanuni Sultan Süleyman* zamanında (1520-1566) yozlaşma padişahın tutumlarıyla başlar.

“Sultan Süleyman Han Gazi’ye gelinceye kadar bizzat, adâlete kavuşmuş olan divân-ı humâyunda hazır olup, memleket ve millet, bütün halk, hazine, para ve diğer büyük küçük işler ile tam mânâsıyla meşgul olurlar idi. Sonraları Sultan Süleyman Han... bizzat divân-ı humâyunda hazır bulunmazlardı...” (s.5).

Bu konuyu ileriki metinlerde tekrar ele alan Koçi Bey Kanuni'nin hatalarını 5 noktada toplar. Bunlar;

1. Bizzat divanda bulunmayı kaldırması, bunun sonucu sadece kılıç erbabının değil, Beylerbeyilerin bile padişah tarafından tanınmaması;
2. Hakkı olmadığı halde silahtarını vezir yapması ve bu makamın yıpranması;
3. Damadı Rüstem Paşa'yı vezir yapması ve gereğinden fazla köyleri arazileri vermesi;
4. Rüstem Paşa'nın devlet hazinesi olan “hasları ve mukataaları iltizam” vermesi ve bunları “ namussuz, fâsik Yahudilerin” kullanması, bunun sonunda “köylerin mahv ve harap olması”;
5. Sultanın süs ve şöhrati artırması, bunun halka kadar yayılması.

Koçi bey bu konuda şöyle diyor; “ Bu Devlet-i Âliyyedeki şöhrat ve süs gibi zararı bulaşıcı bir bid’at yoktur... Şöhrat afettir demişler, hakikaten büyük afettir.” (s.51).

Yukarıda sözü edilen Damat Rüstem Paşa'nın devlet yönetiminde her şeyi kazanç ve kâr hırsıyla değerlendirmesi yabancıların bile dikkatini çekmiş. Baron de Busbec, onun hakkında “Bahçenin çiçeklerini bile para ile satan adam” şeklinde yorum yapmıştır. Bundan daha önemlisi Kanuni Sultan Süleyman'ı, halkın desteğini kazanmış olan oğlu Şehzade Mustafa'nın Safevi devletiyle temas halinde olduğuna inandırmış ve ölüm fermanını hazırlatmıştır. Bu olayda Hürrem Sultan ile birlikte davranmıştır (Timur, 1994:176). Devlet bahçesindeki çiçekleri satanlar, oğul kanını akıtanlar el üstünde tutulursa, bu devletin hali nice olur...

Sultanların devlet işlerine ilgisiz kalmalarının yanında devlet erkânı da niteliksiz kişilerle dolmaya başlar. Bu durum Sultan III. Murat'ın (1574-1595) ilk dönemlerinde ortaya çıkar.

“Nedimler ve yakınlar, Sultan Murad Hanın saltanatının ilk zamanlarına gelinceye kadar güngörmüş, işten anlar, fikir sahibi, iyilik düşünen bir alay akıllı kimseler idi.” (s.5).

Koçi Bey'e göre, sadrazamlık (başbakanlık) önemli bir görevdir, işin ehline verilmelidir, bundan sonra da bağımsız çalışmasına fırsat verilmelidir.

“Vezir-i âzamlık, bir ulu makamdır. Yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz azlulunmayıp, nice yıllar sadrazamlık makamında kalması işlerinde müstakil olması gerekir.” (s.6).

II. Yozlaşmanın ikinci kaynağı savaşımlarla ilgilidir. Savaşçı olan Osmanlı devletinde zeâmet ve tımar sahibi olmak kılıç kullanmaya, kahramanlık göstermeye, orduları dağıtmaya ve düşmanın kellesini ve dilini getirmeye bağlıydı. Bunun yanında seferde yararlılık göstermeyen tımar sahiplerinin maaşı artırılmazdı. Başlangıçta tımar ve zeâmet sahibi olmak için din ve devlet uğruna can ve baş vermek gerekirken, zamanla bu işler para, rüşvet, adam kayırmayla oldu.

“Bu yüzden zeâmet ve tımar, erbâbının elinde olup, her biri din ve devlet uğruna can ve baş fedâ ederek, din ve devlet düşmanlarına karşı koysalar, Allah'ın inayetiyle zafer kendilerine yakın olup, tam galip gelirlerdi”(s.10).

“992 (M.1584) tarihine gelinceye kadar köyler ve tarlalar, kılıç ehli elinde ve ocak-zâdelerde olup, yabancı ve kötü asıllı kişiler girmemiş idi.” (s.24).

Ancak bu durum çok uzun sürmez. Bozulma III. Murat döneminde başlar. Bozulma süreci Acem memleketinde yabancıların maaş almasıyla tetiklenir ve bir süre sonra dalga yayılır;

“Aslında ve cinsinde dirlik sahibi olmayan şehir oğlanı ve reâya kısmından bir alay işe yaramaz soysuzlara başlama emirleri verip, zeâmet ve tımar isteyenler bir günde yüzbin akçe tımara hak sahibi oldular.” (24).

Tımar ve zeâmeti beylerbeyiler verirken bunu vezirler vermeye başladı. Beylerbeyi hata yaparsa vezire şikayet edilirdi, işin aslı ortaya çıkardı. Koçi Bey yeni durum için şöyle diyor; “Fakat vezir-i âzam olanlar, ehliyetsizlere verince hak sâhibi olanlar kime varıp, şikayet eylesinler?” (s.26).

III. Yeniçeri Ordusunda bozulma başlıyor. Koçi Bey bu bozulmayı H. 909 (M. 1503)'e kadar götürür: Sultan Mehmet Hanın düğününde halkı eğlendiren taifenin ihsan karşılığı yeniçerilik istemesi, Sultanın bunu kabul etmesi, Yeniçeri Ağasının karşı çıkması ve görevinden alınması, gelen Yeniçeri Ağasının “Ağa çırağı” adı altında bunları ocağa alması... Burada önemli olan yine işin ehli olmayana iş ve makam verilmesidir.

“ 1030 (M.1620) tarihinde yeniçeri ağası Mustafa Paşa “becayış” adı ile bir bid'at daha icad edip, bu yol ile yeniçeri ocağına su koydular. ...İçlerinde yürürlükte olan kanun battı. Karmakarışık oldu. İhtiyar ve işten ve güçten kalmış olanlardan başkası oturak olmak kanuna aykırı iken, şimdi tâze ve

vücudu kuvvetli olanlardan on binden fazla korucu ve oturak meydana çıktı... kimi azil, kimi tâyin olunup, birçok lâıyk olanları oturak edip, yerine lâıyk olmayanları getirip, içlerinde değişiklik eksik olmaz oldu... Her zümreye, adı geçen tarihten beri millet ve mezhebi bilinmeyen şehir oğları, Türk çingene, tatar, kürd, ecnebi, lâz, Yörük, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler katılıp, usul ve kaideler bozuldu. Kanun ve kaide kalktı” (s.31).

Yeniçeri ordusu devşirme çocuk ve gençlerden oluşturulurken ve geleneği, kuralları varken, işleyişi kanunla belirlenmişken, yukarıdan başlayan çözümlü süreci hızla ilerler. Ordunun savaşçı yeteneği yok olmaya başlar ve Ocak disiplini olmayan, kazanç peşinde koşan kimselerle doldurulur.

IV. Koçi Bey eskiden dini ilimlerde ve eğitim alanında üstün olanların göreve getirildiğini, en bilgili olanın da “şeyhülislâm ve müfti-i enam” olduğunu, olgunluk ve fazilet kaynağı olan Şeyhülislâmın “din ve devlet işlerinde çalışıp halkın ahvâli ile ilgilendiğini “ belirtir. İşin ehli olan üç büyük ilin (İstanbul, Bursa, Edirne) kadıları ve diğer şeriat hakimleri sebepsiz azlolunmazlardı (s.20). Oysa şimdi;

“Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara hadden aşırı mevkiiler verilip, eski kanunlar bozuldu... Memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular. Mülâzimlikler dahi yolu ile verilmeyip, satılmağa başlayalı voyvodo ve subaşı kâtipleri ve avam tabakasından birçokları beş-onbin akçe ile mülâzım oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahâsı cahillerle doldu... Bilgin ve câhil ayırt edilmeyip bilginlerin kadri bilinmemekle yüce bilginlerin halk gözünde itibarı kalmadı.” (s.22).

Koçi Bey, uyarılarını çok net olarak yapar;

“İlimiyeye âit yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerekir. Kadılık yolunda vâsıta bilgidir. Yaş, sene, soy ve sop değildir.” (s.22).

“Kadılarının ahvali ile meşgul olmak mühimlerin mühimidir. Çünkü çok hor ve aşağılık hâle gelmişlerdir... Halk içinde hürmetleri kalmadı. Daha yüksek makamlara yazdıkları dinlenmez oldu. Bir zâlimi bildirseler, o zâlimin yükselmesine sebep olur. O halde nasıl zulmü ortadan kaldırırsınlar?... Hakikaten onlarda da zâlim olanlar tam olarak derinliğine anlaşıldıktan sonra, azil ile yetinilmeyerek kimi sürgün, kimi ömrünün sonuna kadar azil olunmak gerektir. Aldırış etmemekle âlem elden gider.” (s.23).

Adaleti dağıtan kadılar (hakimler) ehliyetsiz kişilerden olursa adalet yara alır. Adaletin terazisi bozulur. Kadılarının üzerinde eşrafın, zalimin baskısı

olursa yine adalet dağıtılamaz. Kadının kendisinde suç varsa bu takdirde de kanun verdiği cezaya müstahaktır, böyle olunca herkes görevini hakkıyla yapar.

Din işleri sorumlularının imamlıktan şeyhülislamlığa kadar hepsinin bilgili, irfan sahibi olması gerekirken, ehliyetsiz kişilere bu görevlerin dağıtılması dinsel alanda gericiğin, taassubun kaynağı olur. Eğitim alanında görev yapanlar böylesine yetenezsiz kişiler olursa fayda sağlayan, işe dönük, hayata dönük pozitif bir eğitim mümkün olmaz.

Bütün bu açıklamalarla birlikte devlette ve siyasette bozulmanın nedenleri ortaya çıkmaya başladı;

1.Siyaset'in en yüksek noktasındaki otorite olan Sultan'ların halktan kopmaları, devlet işlerinden uzaklaşmaları, zevk, sefaya düşkünlükleri,

2.Ordunun savaşma yeteneği olmayan, kazanç peşinde koşan ve yanlış işler yapmış olanlarca doldurulması,

3. Adaleti dağıtan kadıların ehliyetsiz kişilerden seçilmesi, halkın gözünde itibarlarını yitirmeleri,

4.Dini görevlerin ve eğitim görevlerinin ehli olmayanlara para karşılığı verilmesi, kuralların ihlali.

Koçi Bey, bunları 1630'lu yıllarda gördü ve Sultanlarını uyardı. Ne kadar işe yaradığına tarih tanıktır.

Dini Referanslar

Hükümdar

Machiavelli, Kilise hükümdarlıkları hakkında çekinerek konuşur, ancak kuşkularını da ifade etmekten kendini alamaz;

“Bir ülkeye sahip oldukları halde onu savunma gereği duymayan, uyrukları oldukları halde onu yönetme gereği duymayan yalnız Kilise devletleridir. Savunmasız bıraktıkları halde devletleri ellerinden alınmaz... Onları böyle yükselten ve orada tutan Tanrı'dır. Onun için burada ileri geri konuşmaya kalkışacak olan insan haddini bilmezlik ve küstahlık etmiş olur. Bununla birlikte, bugün Kilise'nin nasıl olup da bu kadar büyük maddi güce ulaştığı, bir Fransız kralını korkutabildiği ve onu İtalya'dan kovabildiği, aynı zamanda Venetleri çökertebildiği sorulabilir”(s.59-60).

Machiavelli, kitabına konan ekteki yazısında Hıristiyan dininin eleştirisini yapar. Şöyle der;

“Dinimiz, eylem adamlarından çok kendilerini iç dünyalarına adanmış alçakgönüllü kişileri yüceltir. Dinimiz, en yüce mutluluğu alçakgönüllülükte, sadelikte, insansal şeylerin küçümsenmesinde görür... Dolayısıyla bu ilkeler,

bence halkları daha zayıf hale getirmekte, onları çok kolay bir şekilde kötülerin kurbanı olmaya hazırlamaktadır. Kötüler, cennete gidebilmek için, dayak atmaktan çok dayak yemeye hazır olan insanlara korkusuzca zulmedebileceklerini gördüler. Ama, eğer bu dünya kadınsı ise, eğer gökyüzü savaştan caymış gözüküyorsa, bundan, yalnız dinimizi erdeme göre değil, tembelliğe göre yorumlayanların alçaklığını suçlayalım. Bu kişiler, bu dinin, yurdu yüceltip korumaya olanak verdiğini düşünselerdi, dinin bize vatanımızı sevmemizi, ona onur vermemizi, kendimizi onu koruyabilecek şekilde yetiştirmemizi emrettiğini de görebilirlerdi” (s.135).

Gerçekte hiçbir din “kendinizi, ülkenizi, namusunuzu savunmayın, boyun eğin” demez. Machiavelli, aslında bir taraftan da, yakın gelecekte oluşacak ulus-devlet düşüncesinin psikolojik ön hazırlıklarını yapmaktadır.

Koçi Bey Risâlesi

Koçi Bey dine çok daha sık atıfta bulunur. Sorunları aktarırken bunlardan Padişah’ın ceza günü sorumlu tutulacağı endişesini taşır ve bunu Padişah’a yansıtır.

“Bütün bu zulümler, ceza gününde saâdetlû padişahımdan sorulur. Halbuki aslında padişahımın haberi yoktur. O halde sorumlu olmak ne revadır? “ (s.52).

Burada Sultan’ın olumsuzluklardan haberi olmadığı halde sorumlu tutulmasının haksızlık olacağı kaygısı ifade edilmiş ve bir taraftan da uyarılmıştır.

Bunu pekiştirmek için bir yıl önce Sultan ile birlikte buldukları yerin yakınına yıldırım düşmesini, “Kâbe-i mükerreme” duvarının yıkılmasını, “kulların kalplerinin şeytanın hilesi ile şerre dönüşüp küstahlıklar meydana gelmesi”ni, şehzadelerin doğmaması veya doğanların ölmesini “Yüce Allah’ın sevgili kuluna tenbihi” olarak açıklar. Bütün bunları adaletten ayrılmanın bedeli olarak yansıtır. İnanç ögesi burada öne çıkarılır.

Dine referans olan bir başka şey de Sultana yönelik hitaplarında dini kavramları kullanmaya özen göstermesidir;

“Hamd ve senâyı önsözün tacına süs ve çok iyi, şerefli peygambere salât ve selâmı, güzellikle sona ermesi du’asıyla kitaba başlık yaptıktan sonra devletin sığınağı olan pâdişahın yüce eşiğine ve adâletli Şehinşahın yüce katına âciz kulunun arzuhali budur ki:...” (s.3).

Burada dini kavramların yanında adalet kavramı unutulmamış.

Çözüm olarak “Muhammed şeriatına sağlam bir şekilde bağlanmayı” (s.4) önermesi de sorunların kaynağını dinden, adaletten ve ahlaktan sapma olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Bir başka referansı Safevi devletinin inancını karalamasıdır. Şah Abbas'ın kendi ülkesindeki bozuklukları Osmanlı'nın iyi durumundaki uygulamaları örnek alarak çözdüğünü hatırlattıktan sonra şöyle der;

“Şah böyle bir dinsiz, mürüvetsiz kimse iken adâlet ile hareket etmekle böyle devamlı hâle gelince, pâdişahımız ki yeryüzü halifesi, din ve devletin sığınağıdır, kendisinden yardım dilenilen Allah'ın fazlı ile...”(s.45).

Dinsiz bir kimse adaletle iş görür ve başarırsa “yeryüzü halifesi, dinin sığınağı” niçin başarmasını? Bu yaklaşım tamamen dini referans almazdır.

Safevi Şahı için ayrıca “sapık şah”(s.44) ve “âyini çirkin olan şah” (s.62) ifadelerini kullanarak dinsel anlamda “biz” ve “öteki” ayrımını kuvvetlendirir.

Hükümdar'a İletilen Öneriler ve Telkin Edilen Davranış Biçimleri

Hükümdar

Machiavelli, hükümdarın kendisini yerinden edecek olan kusurlardan kaçınması gerektiğini, diğer kusurları için ise fazla tasalanmamasını tavsiye eder.

“Çünkü her yönü ile iyice bakılırsa, bazı özellikler meziyet gibi gözükür ama yıkım getirir; bazı özellikler de kusur gibi gözükür ama güvenlik ve esenlik sağlar.”(78).

Böylece daha önce saydığı cimrilik, açgözlülük, gaddarlık, yalancılık, hilekârlık vb. kusurların iktidarı korumak adına iyi olduğunu dolaylı olarak ifade eder.

Cimrilik için daha açık konuşur;

“Çağımızda sadece cimri diye tanınanların büyük işler yaptıkları görülür. Diğerleri batmıştır... Bir hükümdar cimri diye tanınmaktan fazla yüksünmemelidir. Yeter ki halkı soymasın, kendi kendini savunabilsin, yoksulluk ve itibarsızlığa düşmesin... Dünyada cömertlik kadar insanı bitiren bir şey yoktur. Cömert davrandıkça cömertlik yapacak gücünüz kalmaz; yoksul ve itibarsız duruma düşersiniz.” (s.81).

Machiavelli merhametsizliği övmekte ve önermektedir;

“Uyruğunu birlik ve beraberlik içinde tutmak isteyen bir hükümdar merhametsizlikle suçlanmaktan çekinmemelidir. Çünkü bütün bu ülkeyi altüst

edecek soygun ve kıyıma yol açacak bir düzensizliğe göz yummaktansa, ibret verici bazı cezalandırmalarda bulunmak daha insanca olacaktır” (s.82).

Sevilen insan olmak mı, korkulan insan olmak mı, daha iyidir, sorusuna Machiavelli genel tutumuna uygun bir cevap bulur;

“Buna cevap olarak hem sevilen hem de korkulan bir insan olmak gerekir, derim. Fakat bu iki özelliği bir arada bulundurmamak güç olduğundan birisinden vazgeçmek gerekirse, korkulan bir insan olmak daha iyidir. Çünkü insanlar genellikle nankör, değişken, ikiyüzlü, tehlikeden kaçan, çıkarlarında hasis yaradılıştadırlar” (s.83).

Machiavelli'nin bu insan anlayışı kendisinden sonra Batılı birçok düşünür tarafından tekrarlanacaktır. Ona göre,

“Hükümdar, halkı öylesine korkutmalı ki, sevilme bile nefret de uyandırmasın... gerektiği zaman birinin kanına girilebilir. Buna yol açan nedenler açık bir şekilde belirtilirse sorun yoktur. Ama, özellikle, kimsenin malına dokunmamak gerekir. Çünkü, insanlar babalarının kaybını unuturlar da mallarının kaybını unutmazlar.” (s.84).

Machiavelli, hükümdarın sözünde durmamasını hatta aldatmasını doğal karşılar;

“Deneyler bize göstermektedir ki, büyük işler yapmış hükümdarlar verdikleri sözleri fazla dikkate almamışlar, insanları ustalıklı aldatmışlardır” (s.86).

Machiavelli daha da ileri giderek hükümdarın hayvanca davranabilmesini de ister.

“Bilmek gerekir ki, mücadelenin iki yolu vardır; biri yasa yolu, diğeri kuvvet yoludur. Birincisi insanlara, ikincisi hayvanlara özgüdür. Fakat çoğu zaman olduğu gibi, birinci yol yeterli gelmediği zaman ikinci yola başvurmak gerekir. Bu nedenle, hükümdar insanca davranmayı da, hayvanca davranmayı da bilmelidir.”(s.86).

Bu durum yasa yolunun istendiği zaman uygulanacağı istenmediği zaman uygulanmayacağını gösterir. Dolayısıyla hukukun üstünlüğü diye bir şey söz konusu olmaz. Bu anlayış içinde hukuku oluşturan “adalet” düşüncesi veya inancı da gelişmemiş demektir.

Machiavelli düşüncelerin etkisini artırmak için meşrulaştırmaya özen gösterir. Her seferinde ikili durum yaratır, eğer böyle olursa şöyle davranabilirsiniz der;

“İhtiyatlı bir hükümdar, kendisine zararı dokunuyorsa, verdiği sözü tutmaz. Söz vermesini gerektiren şartlar değişmişse, sözünde durmasına yine

gerek yoktur. İnsanlar iyi olsalardı, bu davranış biçimi kötü olurdu. Ama, insanlar kötü olduklarına ve onlar verdikleri sözde durmadıklarına göre, siz de verdiğiniz sözde durmak zorunda değilsiniz.” (s.87).

Machiavelli ‘nin hükümdara önerdiği davranış biçimlerini özetlersek;

Yumuşak, adil olmak yerine merhametsiz olunuz,
Cömert olacağınıza cimri olunuz,
Sevmekten çok korkutunuz,
Cana kıyınız, fakat mala dokunmayınız,
Sözünüzde durmanız pek önemli değil, ustalıklı aldatabilirsiniz.

Son olarak şu belirlemeyi yapalım. Machiavelli, hükümdara hem tilki hem de aslan olmayı önerir. Çünkü;

“Tuzakları tanımak için tilki, kurtları korkutmak için aslan olmak gerekir. Sadece aslan olmakla yetinenler bir şey bilmiyor demektir.” (s.87) (Machiavelli).

Koçi Bey Risâlesi

İlk metinde Koçi Bey Sultan’a bu “uzun lâhiyayı” (raporu) niçin yazdığını belirttikten sonra, ilerde tek tek açıklayacağı sorunların çözümlerini baştan söyler.

“Evvelâ pâdişah hazretlerinin mâlumu ola ki, memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekiştirilmesinin çaresi Muhammed şeriâtına bağlanmaktadır... Sonra âlemlerin Rabb’inin bir âmaneti olan reâyâ ve berâyânın halleriyle meşgul olup, bilgisine göre hareket eden din bilginleri ve gaza yolunda canını feda eden mücâhid gazileri, haklarında pâdişah hazretlerinin lûtufları meydana gelip, her sınıfın iyiliği çok olanlarına riâyet ve şerirlerine hakaretler reva görüle... Geçmişteki, padişahlar ki – Allah yerlerini yüce cennet ede –her işte hükümlerine uyulacak kimseler olup, onların övülmeğe değer ahlakı ve beğenilen tavırları ile hareket buyrula.” (s.4).

Bunları özetlersek; 1. Muhammed şeriâtına bağlanmak 2. Müslüman halk ve Müslüman olmayan halk ile ilgilenmek, 3. Din bilginlerinin, gazilerin halleriyle ilgilenmek, 4. Her sınıftan iyi olanlara mükafat, kötü olanlara ceza vermek, 5. Eski Sultanların övülmeğe değer ahlakı ve beğenilen tavırları ile hareket etmek.

Bu çözüm önerilerini sonunda pekiştirir;

“Velhasıl, Yüce Tanrı’nın takdiri ile reâyâ ve berâyâ üzerinde zulüm ve sitem def edilir, kaldırılarak, zeâmet ve tımar lâyıık olanlara verilirse, vaktiyle kırk dört bin kılıç vardı, yine denizde ve karada doğuda ve batıda, kimse karşı

duramazdı. Şimdi meşru olmayan vâkıflar ve mülk olarak vermeler ve haslar eğer gereği gibi yapılır ve hak sâhibine verilirse, nice katılmalar hasıl olup, Allah'ın emriyle yüz bin kılıç meydana gelir.” (s.52-53).

Bunlarla birlikte daha öncekileri de eklersek, Koçi Bey'in önerilerini şöyle özetleyebiliriz;

1. Müslüman ve Müslüman olmayan halk üzerindeki baskının kalkması gerekir.

2. Zeâmet ve tımar hakkıyla savaşıyor, devlet ve din için canını veren, kendini ispat etmiş olanlara verilmelidir. Böyle olursa her an savaşa hazır bir ordu bulunabilir.

3. Medreseye ve diyanete işin ehli, bilgili kimseler getirilmeli, bu makamlar rüşvete konu olmamalıdır.

Koçi Bey Sultan İbrahim'e verdiği raporda, kadıların tayininden sorumlu Kazaskere ne söylemesi gerektiğini şöyle açıklar;

“Şefâat ile veya rüşvet ile sakın kadılık vermeyesin. İmtehan eyleyin. Her hangisi lâîk ise ona arzuleyin” diye tenbih-i şerif lâzımdır.” (s.96).

Koçi Bey'in sorunların çözümünde referans noktası din, ahlak, adalettir. Sultan din ve devletin koruyucusu, halkın sığınağı olarak algılanır. Böyle olunca o işleri adalet üzere yapmalıdır. Bunu hem din emretmektedir, hem de halk istemektedir. Siyaset adalet üzere yapılırsa doğru siyaset olur.

Koçi Bey, bazen çok kesin açıklamalar yapar, Sultan Murat'ı yönlendirir;

“Velhasıl, tımar erbâbı ki din askerlerini seçmelidir, ırgat işini görür oldular. Bu halde din düşmanından nice intikam alınır? Ve padişah hizmeti nasıl görülür? İşin doğrusu budur.” (s.26)

“Din ve devlet düşmanlarının bunca memleketler alması ve reâyâ fukarâsının zulüm ve sitem ile ayaklar altında kalması asla lâîk değildir. Bunun tedbiri ve ilâcî görülmek padişah hazretlerine farz-ı aynı ve aynı farz olmuştur.” (s.36).

“Saâdetlü padişahımız hazretlerinden bütün dünya halkının beklediği budur ki, bu kesin mânalı delillere göre hareket buyurup, mansıbları ehli olanlara vermeğe ve dünya yüzünden rüşveti kaldırmağa güzelce çalışalar.” (s.47).

“Şöhret âfettir demişler, hakikaten büyük âfettir, işlerin doğrusu bu şekildedir” (s.51).

“Yaramaz adam pek çoktur. Ve bütün yaramazlar iyilerin düşmanıdır. Öyle olunca, iyi adam kibrit-i ahmer gibidir. Ona göre korumak gerekir.” (s.54).

Koçi Bey, her bir raporun sonunda mutlaka son kararın Sultana ait olduğunu söylemeyi unutmaz. Sultan Murat'a her seferinde farklı ve ayrıntılı ifadeler kullanır;

“Bâki ferman, şevketlû geniş ülkeli pâdişah hazretlerindedir.” (s.26).

“Bâki emir ü ferman, saâdetlû, İslâm'ın dayanağı pâdişah hazretlerindedir.” (s.23).

“Bâki emir ü ferman, saâdetlû, âlemin sığınağı pâdişah hazretlerindedir.” (s.36).

Bu ifadeler Sultan İbrahim için daha kısa ve sadedir;

“Bâki ferman, devletlû hünkârımdır” (s.76).

“Bâki ferman, şecâatlû ve sahâvetlû pâdişahımdır” (s.111).

Koçi Bey Sultanlara özetle şöyle telkinde bulunmaktadır;

Din ve devlet işlerinde kararlı olunuz,
Adil olunuz,
Her işi hak edene veriniz,
İltimas ve rüşveti kaldırınız,
Halkı ezdirmeyin ve ezmeyin,
Süs ve şöhretten kaçınız,
Kötülere karşı çıkınız, iyileri koruyunuz.

Sonuç

Machiavelli ile Koçi Bey'in devlet ve siyaset'e bakış açıları birbirinden çok farklıdır, hatta karşı kutuplardadırlar.

Machiavelli'ye göre devlet kendi başına bir amaçtır. Devleti, iktidarı temsil eden hükümdar amaçlara ulaşmak için meşru olan veya olmayan tüm araçları kullanabilir. Devlet veya iktidar kendi başına en yüksek değer olduğundan onu korumak için adalet, doğruluk, ahlak ve hatta din gibi kutsallar ihlal edilebilir.

Oysa Koçi Bey'e göre devlet adalet üzerinde inşa edilir ve tebaasına sahip çıkar. Devlet ahlaktan, hukuktan ve özellikle dinden bağımsız değildir. Devlet halifeliğin merkezi olmasından dolayı dinin koruyuculuğunu da üstlenmiştir. Devlet bütün bunları adalet içinde kanunlarla ve en üstün otorite olan Padişah sayesinde gerçekleştirir. Padişah din ve devletin koruyucusu, mazlum halkın sığınağıdır.

Erdem'in temel kaynaklarını ahlak, din, bilgelik, adalet anlayışını içeren hukuk olarak belirlemek mümkündür. Burada adalet anlayışı, ahlak ilkeleri ve dinin ahlaki değerleri birbirini tamamlar.

Machiavelli'ye göre adaletli ve erdemli olmak güçlü olmanın yanında çok anlamlı değildir.

Koçi Bey ise adalet ve erdeme özel bir önem atfeder. Her ikisinin kaynağını İslâm dininde, örflerde ve toplumsal ahlakta görür. Eski padişahların adalet anlayışının ve erdemli davranışlarının model alınmasını ister. Gelenek üzere gidilirse işler doğru gider, çünkü gelenek sağlamdır, tecrübelerin ürünüdür, devletin bekâsını, insanın iyiliğini düşünür. Ona göre reâyâ ve berâyâyı (yani halkı) korumayan, hak ve adaleti gözetmeyen devlet yaşayamaz.

Machiavelli kendi dini olan Hıristiyanlığın, gücü öne çıkarmayan, uzlaşmayı öneren, hatta bunun da ötesinde alçak gönüllülüğü, sadeliği, insansal şeyleri küçümseyen söylemlerine itiraz eder. Ona göre bunlar halkları zayıf hale getirmekte ve onları çok kolay bir şekilde kötülerin kurbanı olmaya hazırlamaktadır. Dinin ahlaki değerlerini ve önerdiği yaşama tarzını böyle anladığı için dinin adalet ve erdemi besleyen değerlerini yıkmak ister. Ancak yerine toplumsal faydaya hizmet eden, adalet ve erdeme uygun değerler koyamaz.

Burada Durkheim'in uyarılarını hatırlamak gerekir. O terbiye, ahlak ve din bağlamında şunu belirlemiştir;

Terbiyeyi lâikleştirmek, rasyonalize etmek için, lâik olmayı atmak kâfi değildir. Çünkü din ile ahlâk, öyle birbirine karışmıştır ki, ahlâkı ve ahlâk terbiyesini rasyonalize etmek maksadı ile, yerine bir şey koymaksızın, ahlâk disiplininden dinî olan her şeyi atmakla yetinecek olursak, o zaman asıl ahlâk unsurlarını atmak tehlikesiyle karşılaşabiliriz. O zaman da rasyonel ahlâk adı altında fakir ve renksiz bir ahlâk elimizde kalır (Durkheim, 1986. XI).

Machiavelli tam da burada durmaktadır; ahlaki değerler sistemi içinde dinin de esas aldığı doğruluk, adaletli davranma, iyilik yapmayı yüceltme gibi erdemli davranışları siyasi otoritenin güvenliği için tehlikeli bulmuştur. Bunun yanında Durkheim'in işaret ettiği en esaslı ahlak fikirlerine kaynaklık eden dini kavramların rasyonalize edilmesi çabasına da girmemiştir. Böyle olunca Machiavelli Batı kültürünün, endüstriyel toplumun oluşumuna paralel olarak ortaya çıkacak olan liberalizmin temel felsefesine kaynaklık etmiştir. Machiavelli'nin gücü meşrulaştırma, gücün önündeki dini, ahlaki değerleri etkisiz kılma çabaları ilerde vahşi kapitalizmin temel sloganı haline gelecektir; "Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler". Machiavelli bu anlamda Batı kültürünün genel örüntüsüne uygun davranmıştır.

Din- özellikle İslam dini- hem ahlaki hem de hukukun adalet anlayışını besler. Bu nedenle Koçi Bey özellikle İslam dinine ve ahlakına vurgu yapar. Adaletli olmayı, yani hak edene hakkını vermeyi, işi ehline bırakmayı ve halkı korumayı önerir.

Koçi Bey ile Machiavelli'nin değerlerindeki farklılaşma aslında kültürlerdeki farklılaşmanın bir yansımasıdır. Batı kültürü “ben-merkezci” iken, Doğu kültürü “biz-merkezci”dir. Batı, bireyi esas alan çıkar ahlakını yüceltir, bu anlamda onun pragmatizmi birey merkezlidir. Doğu ise toplumu esas alan, bireyi topluma hizmet etmekle yükümlü kılan ödev ahlakını yüceltir, bu anlamda onun pragmatizmi toplum merkezlidir.

Burada sorun birey merkezli çıkar ahlakı ile toplum merkezli ödev ahlakının sentezini yapmaktır. Ne tek başına bireyin çıkarı ne tek başına toplumun yararı fazla bir anlam ifade etmez. Birey ve toplum ortak yararda uzlaşabilmeyi başarmalıdır. Daha doğrusu toplum ortak değerlerini oluştururken ve kurumsallaştırırken zıtları değil, zıtların uzlaşmasından kaynaklanan sentezi güçlendirmelidir.

Kaynakça

- DÂVER, Bülent, (1976). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara.
- DURKHEIM, Emile, (1986). *Meslek Ahlakı*, Milli Eğitim Yayınları.
- EBENSTEIN, William, (1996). *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev. İsmet Özel, İstanbul, Şule Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew, (2006). *Siyaset*, Çev. Atilla Yayla, Ankara, Adres Yay.
- Koçi Bey Risalesi*,(1997). Haz. Zuhuri Danışman, İstanbul, M.E.B Yayınları.
- MACHIAVELLI, Nicollo (1994). *Hükümdar*, Çev. Selahattin Bağdatlı, 4. basım, İstanbul, Sosyal Yayınları.
- TİMUR, Taner, (1994). *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, İmge Yayınları.